

РОЗДІЛ 9

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.14

DOI <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2024-12/78>

ЦИФРОВІЗАЦІЯ ДОКАЗОВОЇ БАЗИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ: РОЛЬ АДВОКАТА В ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ПРАВ ПІДЗАХИСНОГО

DIGITALIZATION OF EVIDENCE BASE IN CRIMINAL PROCEEDINGS: THE ROLE OF A LAWYER IN PROTECTING THE RIGHTS OF THE DEFENDANT

Гафич О.І., д.філос. в галузі права,
молодший науковий співробітник відділу дослідження проблем кримінального процесу та судустрою
*Науково-дослідний інститут вивчення проблем злочинності імені академіка В.В. Сташиса
Національної академії правових наук України*

У сучасних умовах цифровізація стала ключовим трендом розвитку всіх сфер суспільного життя, зокрема правової системи. Впровадження цифрових технологій у кримінальне провадження, зокрема використання цифрових доказів, відкриває нові можливості для ефективного розслідування кримінальних правопорушень. До таких доказів належать дані з мобільних пристроїв, електронна пошта, записи камер відеоспостереження, інформація з соціальних мереж, GPS-координати тощо. Однак використання цифрових доказів супроводжується низкою викликів, пов'язаних із забезпеченням їх допустимості, достовірності, автентичності та захисту права на приватність учасників кримінального провадження.

Особливу роль у цьому контексті відіграє адвокат, який виступає гарантом дотримання прав підзахисного в умовах цифрової трансформації кримінальної юстиції. Адвокат забезпечує контроль за законністю отримання, збереження та використання цифрових доказів, перевіряє їх автентичність, а також ініціює виключення таких доказів із матеріалів справи у випадках, коли вони були здобуті з порушенням закону.

Стаття досліджує ключові аспекти цифровізації доказової бази у кримінальному провадженні, зокрема проблеми нормативно-правового регулювання, а також практичні виклики, які виникають перед адвокатами. Значну увагу приділено аналізу сучасного стану правової бази щодо електронних доказів, а також висвітленню ролі адвокатури у забезпеченні прав підзахисного.

На основі проведеного дослідження запропоновано конкретні заходи для вдосконалення законодавства, спрямовані на встановлення чітких стандартів збору та використання цифрових доказів. Крім того, підкреслено важливість підвищення цифрової грамотності адвокатів і розробки нових професійних стандартів, які відповідатимуть сучасним умовам цифровізації кримінального провадження.

Ключові слова: цифровізація, адвокатура, кримінальне провадження, підзахисний, права людини, докази, доказова база.

In modern conditions, digitalization has become a key trend in the development of all spheres of public life, including the legal system. The introduction of digital technologies into criminal proceedings, in particular the use of digital evidence, opens up new opportunities for the effective investigation of criminal offenses. Such evidence includes data from mobile devices, e-mail, CCTV recordings, information from social networks, GPS coordinates, etc. However, the use of digital evidence is accompanied by a number of challenges related to ensuring their admissibility, reliability, authenticity and protection of the right to privacy of participants in criminal proceedings.

A special role in this context is played by a lawyer, who acts as a guarantor of compliance with the rights of the defendant in the conditions of the digital transformation of criminal justice. A lawyer ensures control over the legality of obtaining, storing and using digital evidence, verifies its authenticity, and also initiates the exclusion of such evidence from the case files in cases where it was obtained in violation of the law.

The article examines key aspects of the digitalization of the evidence base in criminal proceedings, in particular the problems of regulatory regulation, as well as the practical challenges that arise for lawyers. Considerable attention is paid to the analysis of the current state of the legal framework regarding electronic evidence, as well as highlighting the role of the legal profession in ensuring the rights of the client.

Based on the research, specific measures are proposed to improve the legislation aimed at establishing clear standards for the collection and use of digital evidence. In addition, the importance of increasing the digital literacy of lawyers and developing new professional standards that will meet the modern conditions of the digitalization of criminal proceedings is emphasized.

Key words: digitalization, legal profession, criminal proceedings, client, human rights, evidence, evidence base.

Постановка проблеми. Цифровізація кримінального провадження стала невід'ємною складовою сучасної системи правосуддя, відкриваючи нові можливості для ефективного розслідування кримінальних правопорушень та підвищення якості доказової бази. Широке використання електронних доказів, таких як дані з мобільних пристроїв, відеозаписи, електронна кореспонденція, інформація з соціальних мереж і GPS-трекери, дозволяє суттєво розширити спектр доступної інформації, яка може бути використана для встановлення істини у справі. Проте, розвиток цифрових технологій поставив перед кримінальним правом і адвокатурою низку проблем, зокрема, але не виключно, відсутність чіткого нормативно-правового регулювання електронних доказів.

У багатьох країнах, зокрема в Україні, законодавство щодо збору, зберігання, аналізу та використання цифро-

вих доказів перебуває на стадії формування. Це створює ризик визнання таких доказів недопустимими або їх використання з порушенням прав підозрюваного чи обвинуваченого. До того ж, цифрові докази можуть бути легко змінені або підроблені, що ускладнює перевірку їхньої автентичності. Відсутність належних процедур технічної експертизи може поставити під сумнів їхню доказову цінність. Процес отримання електронних доказів (наприклад, злам мобільних пристроїв або облікових записів) нерідко супроводжується порушенням права на приватність учасників провадження, що суперечить Конституції України та міжнародним стандартам кримінального провадження.

Таким чином, існує нагальна потреба в розробці єдиного підходу до нормативно-правового регулювання цифрових доказів, вдосконаленні процесуальної практики їх використання та підвищенні рівня цифрової грамотності

адвокатів. Роль адвокатури у цьому контексті є ключовою, оскільки саме адвокат забезпечує дотримання принципів законності, захист прав підзахисного та контроль за балансом між ефективністю кримінального провадження і захистом прав людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання цифровізації доказів в кримінальному провадженні було предметом досліджень таких вчених, В. Білоус, В. Бірюков, О. Капліна, А. Туманянц, О. Колотило, Т. Вільчик, В. Уваров, Ю. Репіна, Н. Глинська.

Постановка завдання. Метою цієї статті є аналіз основних проблем, пов'язаних із цифровізацією доказової бази у кримінальному провадженні, визначення ролі адвоката у забезпеченні прав підзахисного та формулювання пропозицій щодо вдосконалення законодавчого регулювання у цій сфері.

Виклад основного матеріалу. У XXI столітті розвиток цифрових технологій здійснив радикальний вплив на всі аспекти суспільного життя, включаючи сферу правосуддя. У кримінальному провадженні цифровізація стала потужним інструментом для збору, зберігання та аналізу інформації, яка використовується як доказ. Дані, отримані з електронних пристроїв, соціальних мереж, відеоспостереження чи інших цифрових джерел, відкривають широкі можливості для встановлення істини у кримінальних справах. Однак поряд із новими можливостями виникають і серйозні виклики, які зачіпають як практичну, так і правову площину.

Цифрові докази – це відносно нова категорія у кримінальному процесі. Їх особливістю є те, що вони існують в електронній формі, що потребує спеціальних технологій для їх вилучення, збереження, дослідження та представлення у суді. Водночас характер цифрових доказів породжує низку проблем, пов'язаних із забезпеченням їхньої допустимості та достовірності. Наприклад, можливість фальсифікації, видалення або несанкціонованого доступу до цифрових даних викликає сумніви в їхній автентичності. Ще однією важливою проблемою є питання захисту прав людини під час збору цифрових доказів. Процес отримання таких доказів, наприклад шляхом доступу до персональних пристроїв чи акаунтів, може порушувати право на конфіденційність і приватність. Це особливо актуально в умовах, коли відсутні чіткі законодавчі механізми, які регулюють порядок збору та використання електронних даних у кримінальному провадженні.

Роль адвоката в цих умовах стає центральною. Саме адвокат відповідає за захист прав і законних інтересів підзахисного, включаючи контроль за тим, щоб цифрові докази були отримані в установленому законом порядку, а також за їхню правильну оцінку з точки зору допустимості та достовірності. Крім того, адвокат має забезпечувати дотримання балансу між правом на справедливий судовий розгляд і захистом приватності учасників процесу.

Проте, реалії сучасного кримінального провадження вказують на значні прогалини в нормативно-правовій базі, що регулює використання цифрових доказів. Відсутність чітких процедур часто призводить до їхнього недобросовісного застосування, що порушує права обвинуваченого. Окрім того, недостатній рівень цифрової компетентності багатьох адвокатів ускладнює їхню здатність ефективно працювати з електронними доказами, що посилює ризики судових помилок.

Таким чином, цифровізація доказової бази у кримінальному провадженні є одночасно викликом і можливістю для правової системи. Питання, які стосуються допустимості цифрових доказів, захисту прав підзахисного, автентичності електронних даних та балансу між приватністю і публічним інтересом, потребують ґрунтовного наукового дослідження. У цьому контексті адвокатура відіграє ключову роль, виступаючи гарантом дотримання законності

та справедливості у процесі цифрової трансформації кримінального провадження.

Дослідники виокремлюють певні ознаки, які притаманні електронним або ж цифровим доказам, вважаючи ці поняття синонімами, що є цілком логічним. Докази в електронній формі є новим соціально-правовим феноменом інформаційної епохи. У порівнянні з традиційними доказами, вони мають унікальну природу, що визначає їх специфічні особливості та вимагає окремого механізму доказування. Це підкреслює їхнє самостійне місце в системі процесуальних джерел доказів [1, 2].

До основних характеристик доказів в електронній формі належать: 1) їхнім автором може бути як людина, так і комп'ютерна система; 2) вони мають нематеріальний характер, завдяки чому можуть зберігатися на фізичних носіях (наприклад, смарт-годинниках, смартфонах, ноутбуках, флеш-накопичувачах) чи одразу в цифровому середовищі (зокрема у хмарних сховищах), не маючи нерозривного зв'язку з конкретним носієм; 3) доступ до таких доказів можливий лише за допомогою спеціальних технічних засобів чи програмного забезпечення; 4) вони можуть бути збережені без змін упродовж тривалого часу, скопійовані чи переслані без втрати змісту, а також не мають обмежень у кількості використання; 5) водночас, через свою цифрову природу, вони є вразливими до маніпуляцій, змін чи знищення; 6) копії деяких електронних доказів, зокрема електронних документів із відповідними реквізитами (наприклад, електронним підписом), прирівнюються до оригіналів і можуть бути використані в декількох провадженнях одночасно [1].

Крім того, правове регулювання та процесуальна доктрина стикаються з численними викликами, спричиненими особливостями таких доказів. Зокрема, це їхня вразливість до змін, маніпуляцій чи знищення. Виклики ускладнюються розподіленими і мережевими технологіями, такими як хмарні обчислення або блокчейн, які значно розширюють обсяг інформації для аналізу. Висока ємність сховищ цифрових даних також створює технічні труднощі, оскільки аналіз таких даних під час кримінального провадження потребує значних ресурсів [1].

Попри певні правові позиції, сформульовані Касаційним кримінальним судом щодо використання електронних доказів, вони досі не повною мірою відповідають запитам судової практики.

Ми цілком погоджуємося з думкою, що традиційні правила кримінального процесуального доказування потребують осучаснення та те, що електронним доказам слід надати місце в системі доказів у кримінальному провадженні та закріпити способи використання таких доказів [2]. Водночас нормативно закріпити вичерпний перелік джерел отримання електронних доказів є неможливим через швидкі темпи розвитку і вдосконалення комп'ютерних технологій.

Варто проаналізувати визначення «доказів» в класичному його розумінні. Кримінальний процесуальний кодекс України (далі – КПК) в статті 84 надає визначення доказів, тобто доказами в кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому КПК порядку, на підставі яких слідчий, прокурор, слідчий суддя і суд встановлюють наявність чи відсутність фактів та обставин, що мають значення для кримінального провадження та підлягають доказуванню [3]. До того ж, КПК встановлює вичерпний перелік процесуальних джерел доказів, а саме: показання, речові докази, документи, висновки експертів.

Наразі, електронні докази віднесені до категорії документів (ст. 99 КПК). Відповідно до частини 1 статті 99 Кримінального процесуального кодексу України, документом визнається матеріальний об'єкт, спеціально створений для збереження інформації. Він містить зафіксовані у вигляді підсвоєних знаків, звуків, зображень чи іншими способами відомості, які можуть бути використані як докази фактів

або обставин, що встановлюються у кримінальному провадженні. Зокрема, до документів, якщо вони відповідають вимогам частини 1 статті 99 КПК України, можуть належати матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації, включаючи комп'ютерні дані [3].

Оригіналом електронного документа вважається його відображення, якому закон надає таку ж юридичну силу, як і традиційному документу (ч. 3 ст. 99 КПК України). Водночас дублікат документа, створений тим самим способом, що і його оригінал, а також копії інформації, включаючи комп'ютерні дані, які зберігаються в інформаційних, автоматизованих, інформаційно-комунікаційних чи комп'ютерних системах, або їхніх складових частинах, визнаються судом як оригінал документа, якщо вони виготовлені слідчим чи прокурором із залученням спеціаліста (ч. 4 ст. 99 КПК України) [3].

На нашу думку, через те, що законодавець поширює на них загальні правила використання доказів у кримінальному провадженні та не враховує їхніх специфічних особливостей це створює прогалини у процесуальному регулюванні, які потребують детального дослідження та нормативного вдосконалення.

Як зазначено в постанові Об'єднаної палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 29 березня 2021 року у справі № 554/5090/16-к [4], електронний документ не може бути визнаний недопустимим доказом лише на підставі його електронної форми. Такий підхід відповідає положенням Закону України «Про електронні документи та електронний документообіг» [5], зокрема частині 2 статті 8. Відповідно до статті 7 цього Закону, у разі зберігання одного електронного документа на кількох електронних носіях інформації кожен із примірників визнається оригіналом. Це означає, що електронний документ може одночасно існувати на різних носіях, а всі екземпляри, ідентичні за змістом, вважаються оригіналами, навіть якщо відрізняються часом і датою створення. Ідентифікація електронного документа як оригіналу може здійснюватися особою, яка його створила, за допомогою спеціальних технічних засобів, наприклад шляхом обчислення контрольної суми файлу або каталогу файлів (CRC-сума, hash-сума). У разі необхідності це питання також може бути вирішене шляхом проведення спеціальних досліджень за наявності відповідних підстав.

У своїй постанові ВС ККС від 06.06.2023 р. справа № 293/1947/20 [6] суд вказав, що не є істотним порушенням прав та свобод людини та не може бути підставою для визнання доказу недопустимим те, що оригінальний примірник технічного носія – флеш накопичувач був долучений до протоколу обшуку, а не до протоколу слідчого експерименту. При цьому він був належним чином упакований слідчим та долучений до матеріалів провадження. На даний носій також відбувалось фіксування певних подій, а в подальшому слідчий експеримент, з цих підстав він був долучений до протоколу обшуку. До того ж стороною обвинувачення не ставилось під сумнів наявність на ньому ознак спотворення та внесення змін. Крім того, колегія суддів звертає увагу, що отождолення електронного доказу як засобу доказування та матеріального носія такого документа є безпідставним, оскільки характерною рисою електронного документа є відсутність жорсткої прив'язки до конкретного матеріального носія.

До того ж, не менш актуальними є питання щодо захисту національної безпеки. Електронні (цифрові) докази, до яких належать матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (включаючи комп'ютерні дані), що містяться у відкритих (інтернет, засоби масової інформації, соціальні мережі) або закритих мережах (приватні месенджери, телеграм-канали, особисте листування з використанням комп'ютерної техніки і мобільних телефонів, флешнакопичувачі, карти пам'яті тощо), де зафіксовано фактичні дані про протиправні дії

осіб або груп осіб, є основними доказами у кримінальних провадженнях щодо злочинів проти основ національної безпеки України. Про це зазначено у постанові Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 12 червня 2024 року у справі № 569/1908/23 [7].

Місцевий суд, з висновками якого погодився апеляційний суд, визнав особу винною та засудив за ч. 1 ст. 110 КК, ч. 5 ст. 111-1 КК, ч. 1 ст. 111-2 КК. У касаційній скарзі захисник стверджував про недостовірність і недопустимість таких доказів, як скріншоти інтернет-сторінок і відеофайли, завантажені з Інтернету. У своїй постанові ККС зазначив, що громадянку України засуджено за злочини проти основ національної безпеки. Основними доказами у цій категорії справ є електронні (цифрові) докази, такі як матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису та інші носії інформації (включаючи комп'ютерні дані), що містяться у відкритих (інтернет, засоби масової інформації, соціальні мережі) або закритих мережах (приватні месенджери, телеграм-канали, особисте листування з використанням комп'ютерної техніки і мобільних телефонів, флешнакопичувачі, карти пам'яті тощо). Відповідно до ст. 99 КПК, матеріали, що містять фактичні дані про протиправні дії осіб або груп осіб, зібрані оперативними підрозділами з дотриманням процесуального законодавства, визнаються документами і можуть використовуватися як докази у кримінальному провадженні.

Згідно з матеріалами справи, на виконання доручень старшого слідчого, наданих відповідно до ст. 40 КПК, оперуповноважений співробітник провів огляд інтернет-сторінок, зробив скріншоти і завантажив відеофайли, які були додані до протоколів огляду, оформлених згідно з вимогами КПК. Місцевий суд, з висновками якого погодився апеляційний суд, визнав досліджені докази такими, що перебувають в об'єктивному взаємозв'язку з інкримінованими злочинами, не спростовані під час судового розгляду, передбачені чинним законодавством як джерела доказування та зібрані з дотриманням процесуальних норм.

Сторона захисту хоча й ставила питання про недостовірність таких доказів, проте, не подавала клопотань про залучення спеціалістів чи експертів або проведення експертизи, тому ККС погодився з висновками місцевого суду [7].

Тобто, сучасна кримінальна юстиція, зокрема в провадженнях щодо злочинів проти основ національної безпеки, активно використовує електронні (цифрові) докази. Це ставить перед адвокатом нові виклики, пов'язані із захистом прав підзахисного, перевіркою допустимості та оригінальності таких доказів. У цьому контексті адвокат виконує надзвичайно важливу роль, яка включає як процесуальну, так і технічну складову. В даних випадках адвокат має виступати гарантом того, щоб електронні докази були зібрані у спосіб, який відповідає вимогам процесуального законодавства. Це передбачає перевірку того, чи були дотримані норми статей 40 і 99 КПК України під час збирання, огляду, вилучення та фіксації доказів.

Електронні докази, як і будь-які інші, повинні відповідати критеріям допустимості. Адвокат зобов'язаний переконатися, що: були дотримані права на приватність під час отримання доказів (наприклад, чи було санкціоновано вилучення приватного листування чи доступ до хмарних сховищ); докази не отримані незаконним шляхом (наприклад, без належної ухвали суду); усі дії слідчих чи оперативних підрозділів були зафіксовані в процесуальних документах (протоколах огляду тощо).

Електронні докази є вразливими до маніпуляцій, змін або підробки. Тому, у зв'язку з цим адвокат повинен: ініціювати перевірку автентичності доказів (зокрема, використання хеш-сум або інших методів технічного аналізу файлів); за необхідності залучити експертів, які можуть встановити факт змінення або коригування електронного

документа; переконатися, що докази не були отримані з мережі чи пристроїв, що викликають сумнів у їхній достовірності.

Враховуючи специфіку цифрових доказів, адвокат має володіти як юридичними, так і технічними знаннями, аби забезпечити ефективний захист у таких провадженнях. Уміння працювати з цифровими доказами, залучати експертів, аналізувати автентичність і допустимість доказів, а також вчасно реагувати на порушення процесуальних норм – це ключові складові ефективної роботи адвоката в умовах цифровізації кримінального процесу та якісного захисту клієнта.

Висновок: На основі викладеного можна зробити висновок, що в сучасних умовах стрімкої цифровізації кримінального провадження електронні (цифрові) докази набувають ключового значення у встановленні істини у кримінальних справах, особливо у справах про злочини проти основ національної безпеки України. До таких доказів належать матеріали фотозйомки, звукозапису, відеозапису, дані з соціальних мереж, приватних месенджерів, хмарних сховищ та інших джерел. Унікальна природа електронних доказів, зокрема їх нематеріальний характер, можливість існування у різних середовищах і схильність до махінацій, створює нові виклики для адвокатів, слідчих, прокурорів і судів.

З огляду на це, адвокат відіграє надзвичайно важливу роль у забезпеченні законності, дотриманні прав підзахисного та контролі за правильністю використання електронних доказів у кримінальному процесі. Завдання адвоката полягає не лише у професійному захисті клієнта, але й у забезпеченні дотримання принципів допустимості та автентичності доказів, що є основою справедливого судового розгляду. Електронні докази є невід'ємною частиною сучасного кримінального процесу, оскільки вони дозволяють зафіксувати фактичні обставини злочинів через цифрові носії, мережі та платформи. Проте їх специфічні властивості вимагають особливого підходу до їх збору, зберігання та аналізу.

Адвокат у кримінальному провадженні виконує роль гаранта законності та дотримання прав особи. У контексті використання електронних доказів він забезпечує контроль за тим, щоб докази були зібрані в межах закону, без порушення права на приватність, перевіряє їх відповідність критеріям допустимості.

Однак, аналіз судової практики та законодавства свідчить, що в Україні відсутня чітка регламентація

роботи з електронними доказами у кримінальному процесі. Законодавство розглядає їх у контексті документів, поширюючи на них загальні правила доказування. Проте, специфіка електронних доказів вимагає детальнішого регулювання, включаючи стандарти автентифікації, допустимості та належного вилучення без загрози пошкодження.

Електронні докази є вразливими до змін чи знищення, тому адвокат повинен активно брати участь у перевірці їх походження, ініціювати експертизи для встановлення автентичності та цілісності даних, а також наполягати на дотриманні процесуальних норм під час огляду, фіксації та зберігання електронних доказів. Зважаючи на це, адвокату необхідно володіти базовими технічними знаннями про специфіку цифрових доказів, зокрема про хеш-суми, метадані, алгоритми шифрування тощо.

Поряд із цим, існує потреба у вдосконаленні нормативного регулювання. Зокрема, необхідно розробити окремий регламент для роботи з електронними доказами, який враховуватиме їх специфічні властивості. Законодавство має включати положення про порядок збирання, зберігання та використання цифрових доказів, а також встановлювати критерії їх автентифікації. Узагальнення судової практики та формування єдиних підходів до оцінки електронних доказів допоможуть створити більш чіткі орієнтири для слідчих, судів та адвокатів поки законодавець адаптує норми до реалій.

Окрім цього, слід приділяти особливу увагу підвищенню цифрової грамотності всіх учасників кримінального провадження. Це дозволить не лише адвокатам, але й слідчим та суддям працювати з цифровими доказами ефективніше та професійніше. Важливо також впровадити навчання для правоохоронних органів, як правильно поводитися з цифровими доказами, вилучати та зберігати їх.

Отже, електронні докази є важливим, але водночас складним елементом сучасного кримінального процесу. Їхня специфіка вимагає від адвоката високого рівня професіоналізму, цифрової грамотності та здатності швидко адаптуватися до змін у нормативному регулюванні й технологічному середовищі. Роль адвоката в таких провадженнях полягає не лише у захисті прав особи, але й у забезпеченні справедливості та законності використання цифрових доказів. Удосконалення нормативного регулювання, розширення судової практики та підвищення кваліфікації учасників кримінального процесу є необхідними умовами для ефективного функціонування системи правосуддя в умовах цифрової трансформації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Фігурський В. М. Докази в електронній формі у кримінальному провадженні. *Галицькі студії*. 2023. № 4. С. 100–101. URL: https://doi.org/10.32782/galician_studies/law-2023-4-14
2. Дегтярьова О. Доказування у кримінальному провадженні на підставі електронних доказів. *Трибуна молодого вченого*. 2021. № 6. С. 274. URL: <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i6.2292>.
3. Кримінальний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 26 груд. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text>
4. Постанова від 29.03.2021 № 554/5090/16-к Верховний Суд. Касаційний кримінальний суд. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/96074938>
5. Про електронні документи та електронний документообіг. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/851-15>
6. Постанова Верховного Суду Верховного Суду колегією суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду від 06.06.2023 у справі № справа № 293/1947/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/111403457>.
7. Постанова Верховного Суду № 569/1908/23 від 12.06.2024. URL: <http://plex.com.ua/doc.php?regnum=119741340&red=1000031e9ba7abefe12e3d5db066644d5fb1cf&d=5>